

**ПОГЛЯДИ ІЛЛІ ШРАГА НА ПРОБЛЕМУ РЕФОРМУВАННЯ
АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
(КРИЗЬ ПРИЗМУ ДЕПУТАТСТВА В ПЕРШІЙ ДЕРЖАВНІЙ ДУМІ)**

У статті досліджено погляди І.Л. Шрага на проблему реформування аграрного законодавства Російської імперії як депутата Першої Державної думи. Проаналізовано участь парламентарія в обговоренні аграрних законопроектів та особисте бачення шляхів вирішення проблеми. Розкрито значення його діяльності для об'єднання українських депутатів навколо розв'язання земельного питання саме в інтересах українського селянства.

Ключові слова: аграрне законодавство, земельне питання, І. Шраг, Перша Державна дума, Російська імперія.

В статье исследованы взгляды И.Л. Шрага на проблему реформирования аграрного законодательства Российской империи в качестве депутата Первой Государственной думы. Проанализировано участие парламентария в обсуждении аграрных законопроектов и личное видение путей решения проблемы. Раскрыто значение его деятельности для объединения украинских депутатов вокруг решения земельного вопроса именно в интересах украинского крестьянства.

Ключевые слова: аграрное законодательство, земельный вопрос, И. Шраг, Первая Государственная дума, Российская империя.

The views of I. Shrag on the problem of reforming the agrarian legislation of the Russian Empire as a deputy of the First State Duma were investigated. It was analyzed the participation of parliamentarians in the discussion of agrarian bills and the personal vision of solution the problem. It was shown the significance of I. Shrag's activity for uniting Ukrainian deputies around the solution of the land issue taking into account interests of the Ukrainian peasantry.

Key words: agrarian law, land issue, I. Shrag, First State Duma, Russian Empire.

Вступ. Реформування вітчизняного законодавства на сучасному етапі є вкрай важливим та актуальним. Значна увага приділяється аграрному питанню, щодо вирішення якого в суспільстві єдиної позиції не сформовано. З огляду на це, видається вкрай необхідним максимально врахувати практику державотворення попередніх історичних епох, зокрема досвіду діяльності тих українських діячів, які відстоювали права українського населення в тому числі й в аграрній сфері. Серед таких постатей яскраво виділяється відомий юрист, адвокат, політичний і громадський діяч Ілля Шраг, який був обраний до I Державної думи (27.04–08.07.1906) як депутат від Чернігівської губернії.

Цій проблемі присвятила багато уваги низка відомих учених, з-поміж яких – Т. Демченко, Л. Зеленська, Г. Курас, В. Онищенко, О. Оніщенко, О. Реснт, В. Шевченко та інші. Наукова цінність і глибина аналізу різних аспектів проблематики в працях сучасних дослідників безсумнівна. Проте погляди І. Шрага на вирішення аграрного питання в контексті його діяльності як депутата I Державної думи потребують, на наш погляд, глибокого аналізу.

Постановка завдання. Стаття покликана розв'язати важливу наукову проблему щодо захисту прав українських селян у Російській імперії українськими парламентаріями, зокрема кризь призму діяльності І. Шрага як депутата I Державної думи.

Результати дослідження. Питання захисту прав українських селян у складі Російської імперії завжди були пріоритетними в професійній діяльності адвоката. Показовим свідченням

цього є лист видатного українського діяча О. Кониського до І. Шрага від 04.04.1894, у якому автор характеризує правника як високодостоїнну людину, патріота, що відстоює права простого українського народу, зокрема селян, від надмірного пригнічення землевласниками [1, с. 73].

У квітні 1906 року І. Шраг був обраний до складу І Державної думи. За партійною належністю депутати від України не були одностайним колективом. Значна частина належала до партії конституційних демократів – понад 30 осіб. Решта депутатів увійшла до фракцій трудової групи, октябристів, соціал-демократів, польського кола та демократичних реформ [2, с. 79]. На цьому фоні яскраво виділялася українська парламентська фракція (44 члени), яку очолював Ілля Шраг.

Варто зауважити, що вирішення аграрного питання поряд із національним стало ключовим у діяльності української фракції. Загальну позицію членів громади стосовно аграрного питання доніс у виступі відомий діяч В. Шемет. Мова йшла про націоналізацію землі шляхом її передачі у власність краю [3, с. 166]. Наступним кроком у вирішенні аграрного питання мало стати розроблення законопроекту про аграрні комітети, котрі підготують матеріал для використання спеціальними закладами в процесі вирішення аграрного питання в усьому обсязі. Третім кроком мав бути перехід Державної думи до розгляду й організації обласних і національно-територіальних представницьких закладів [3, с. 166].

Депутатами відстоювалось положення, що аграрне законодавство має бути передане до відання Української Народної ради, а передачею землі в користування й володіння повинні займатися органи місцевого самоврядування. І. Шраг, виступаючи з парламентської трибуни із цього питання, наголошував, що для його ефективного вирішення потрібно залучити широкую законодавчу базу, максимально врахувати повагу до місцевих особливостей і передбачити можливість вирішувати аграрне питання на локальному рівні з урахуванням місцевої специфіки. Парламентарій зазначав, що «условія, при которых может быть разрешен аграрный вопрос, представляются вь высокой степени разнообразными, вь зависимости отъ мѣстности, гдѣ предстоитъ разрешеніе вопроса, и условий, вь которыхъ живеть народъ» [4, с. 527].

Він уважав, що центральний уряд повинен виробити основні засади аграрного законодавства, які мають бути спільними для всіх народів Російської імперії. Мова йшла про визнання необхідності відчуження землі, в тому числі й приватновласницької, а також визнання, що ці відчужені землі повинні поступити в користування або власність селян. Водночас депутат заявив, що це питання потребує негайного розв'язання, оскільки є надзвичайно актуальним і вкрай важливим для населення [5, с. 110]. Потрібно зауважити, що таку позицію тогочасна офіційна влада не розділяла, тому І. Шраг часто ставав об'єктом критики представників місцевої й центральної влади [6, с. 63].

Характерно, що дебати стосовно шляхів вирішення аграрного питання в І Державній думі тривали постійно. Обговорення розгорнулися навколо декількох законопроектів, поданих на розгляд різними фракціями та групами парламенту. Значну увагу депутати приділили аналізу аграрного «законопроекту 42-х», запропонованого кадetskою партією. Основою законопроекту було положення про необхідність проведення примусового відчуження державних, надільних, монастирських, кабінетських і приватновласницьких земель (за які власники мали отримати винагороду «за справедливою оцінкою»). За рахунок цього пропонувалося створити земельний резерв і збільшити селянське землеволодіння. У документі також було визначено важливість установлення мінімальної «трудової норми» (розмір наділу, який власник міг обробити власними силами) та максимальної площі наділу залежно від конкретного регіону Російської імперії (губернії, району, повіту тощо), а також перелік земель, які мали бути відчужені: землі, які до 1 січня 1906 р. здавалися в оренду або оброблялися переважно селянським інвентарем, пустирі; наділи, площа яких не перевищує максимально дозволена, однак де все селянство не змогло отримати трудову норму [7, с. 40].

Крім того, заборонялося відчужувати такі категорії земель: а) ті, що не перевищують трудову норму; б) міські й ті, що належать земствам, благодійним і науковим товариствам; в) присадибні ділянки, виноградники, лісові насадження; г) на яких розташовані фабрично-заводські та сільськогосподарські установи. Серед інших важливих положень «проекту 42-х» варто назвати встановлення оплати за довгострокову оренду земель із державного запасу, розмір якої мав бути визначений відповідно до рівня їх прибутковості й загального плану оподаткування [7, с. 40].

І. Шраг узяв активну участь в обговоренні цього питання. На початку свого виступу депутат відмітив, що наявність різних форм земельної власності в Російській імперії, а також соціальна неоднорідність населення зумовлюють необхідність розроблення різних шляхів вирішення аграрного питання. Саме ігнорування такого стану речей, на думку І. Шрага, є основним недо-

ліком кадетського «проекту 42-х». Зокрема, із цього приводу він зауважив: «... проект 42-х ім'єть вь себѣ одинъ существенный недостатокъ, который, можетъ быть, проявился совершенно случайно вь этомъ проектѣ, благодаря тѣмъ навыкамъ, которые многие усвоили. Проектъ, господа, исходитъ какъ бы изъ предположенія, что аграрный вопросъ долженъ быть разрѣшенъ для государства съ однороднымъ населеніемъ. Между тѣмъ несомнѣнно, что население чрезвычайно разнородно и формы землевладѣнія у отдѣльныхъ народовъ и въ отдѣльныхъ областяхъ развивались исторически и, въ свою очередь, вліяли на психологію народовъ» [4, с. 528].

Українська парламентська громада, яку очолював І. Шраг, виробила основи аграрної програми, які охарактеризовано її головою на засіданні Думи 1 червня 1906 року. Аграрне питання, на думку парламентарія, потребувало негайного вирішення. І. Шраг наголошував, що під час створення державного земельного фонду необхідно передавати права на його розпорядження місцевим органам самоврядування. За його словами, «аграрний вопросъ нуждается въ возможно скорѣйшемъ разрѣшеніи, такъ какъ время и народъ не ждутъ. По-этому необходимо теперь же, для разработки аграрнаго вопроса, передать его на мѣста» [4, с. 530]. Крім того, депутат погодився з необхідністю проведення примусового відчуження поміщицьких земель і їх подальшої передачі в користування або навіть у приватну власність тим, хто на ній працює.

Важливість вирішення земельного питання зумовлювала особливу активність депутатів від українських губерній і міст І Державної думи під час його обговорення. Як зазначає В. Милько, «практично кожна політична група та фракція вважала за необхідне представити якщо не повноцінний законопроект на розгляд парламенту, то хоча б заявити про бачення основних засад під час його розв'язання. Більшість депутатів також прагнули висловити власний погляд» [7, с. 46].

Потрібно зауважити, що тривалі дискусії суттєво обтяжували законодавчий процес. Обговорення поданих земельних законопроектів якісних результатів не принесло. Депутати так і не змогли виробити єдиного підходу щодо ефективного вирішення аграрного питання. 8 липня 1906 року імператорським указом І Державну думу було розпущено.

Висновки. Парламентська діяльність Іллі Шрага нерозривно пов'язана з боротьбою за права та свободи українського населення в складі Російської імперії. Особливо чітко це простежується під час вирішення аграрного питання, сутність якого зводилась до передачі відповідних повноважень із центру на місця з перспективою відчуження землі та передачі її на користь селян. Така ініціатива не була втілена в життя. Неузгодженість поглядів політичних сил та офіційна позиція центральної влади залишили проголошену ідею суто декларативною. Проте боротьба за вирішення аграрного питання тривала й надалі. Позиція І. Шрага щодо питань реформування аграрного законодавства відображена й розвинена українськими парламентаріями наступними роками.

Список використаних джерел:

1. Листи Олександра Кониського до Іллі Шрага: Наукове видання / упорядкування; передмова, примітки Т.П. Демченко, О.О. Мисюри. Чернігів: Просвіта, 2011. 210 с.
2. Реєнт О.П. До питання історії Державної Думи Російської імперії. *Єлисавет. Серія «Історичні науки»*: збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. 2012. Вип. 1. С. 76–107.
3. Федьков О.М., Дубінський В.А. Українські ліберали про шляхи і засоби врегулювання аграрних відносин на початку ХХ ст. в Наддніпрянщині. *Політологічні студії*: збірник наукових праць. 2011. Вип. 2. С. 154–173.
4. Речь И. Шрага в Государственной Думе. *Украинский вестник*. 1906. № 7. С. 527–531.
5. Демченко Т.П. Батько Шраг: монографія. Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. 264 с.
6. Адвокат Ілля Шраг – відомий і незнаний. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2017. № 6 (34). С. 62–64.
7. Милько В.І. Аграрне питання у діяльності депутатів від українських губерній та міст І–ІІ державних дум Російської імперії (1906–1907 рр.). *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* 2011. С. 37–58.